

Raportti

Selkämeren kansallispuiston Rähän saarten kalastajista

EU:n osittain rahoittaman EAKR SeLuKu-hankeen osahanke

Vipuvoimaa
EU:lta
2007-2013

Selkämeren kansallispuiston ystävät ry

31.3.2015

Dnro MH 1778/2015/0401

Sisällysluettelo

Raportti osahankkeesta

Liitteet

1. Haastattelut

- a) Erkki Männistö
- b) Unto Salminen
- c) Teuvo Rajasammal

2. Leppänen Irma. 1950. Porin mlk:n Makholman kylän kalastus ja siihen liittyvä sanasto. Laudatur-työ. Helsingin Yliopisto, suomen kielen laitos. 113 s + 2 karttaa.

3. Saarinen Asta. 1976. Makholma-Säppi; maailman navan paikannimiopas. Nimestystyö cum-laude-opintoja varten. Turun Yliopisto, suomen kielen laitos. Moniste. 14 sivua + 264 sanalippua + kolme karttaa.

4. Lovén Lasse (toim.). 2015. Makholman kalastajan sanakirja. Moniste 87 sivua.

5. Lovén Lasse (toim.). 2015. Googlemap-kartta kalastajien paikannimistä Viasvedenlahdella ja Säpissä. Osoitteessa: "Säppi-Viasvedenlahti paikannimet" - <https://www.google.com/maps/d/edit?mid=zoa2E8oITAuQ.k1Jo0syPZzuk>.

6. Lovén Lasse, Eerala Jan, Keskilohko Tanja ja Altti. 2015. Makholman kalastajan Rantapuuri – Männistön-Keskilohkon museovaja Makholman Kotokarissa. Kuvakooste esineistä. Moniste 21 sivua.

Kansikuva: Jan Eerala. Räyhän luotojen kalastaja - merikotka - Idän-Räyhän kalamajan katolla elokuussa 2014.

Raportti SeLuKu-hankkeen osahankkeesta 'Räyhän kalastajat'

Selkämeren kansallispuistoon kuuluva Räyhän luotojen ja karikkojen alue on ollut Makholman kalastajien käytössä noin 150 vuotta. Tuona aikana saaret ovat hitaasti nousseet matalasta moreeniharjanteiden juovittamasta merestä ja alueella liikkumista ja kalastusta vaikeuttavat karikot laajentuneet. Rähät ovat olleet veden pinnan yläpuolella enintään 400 vuotta.

Makholman kalastajat ovat aktiivisesti käyttäneet myös Säppiä, Kuuminaisten niemen rantaa ja Viasveden lahden koillissivun saaria ja matalikoita kalastusalueinaan ja apajapaikkoinaan. Jotkut kalastajat ovat käyneet Kuuminaisten niemen pohjoispuolisillakin apajilla. Kuuminaisten kartanon vesialueilla kalastivat Kuuminaisten torpparit ja mäkitupalaiset. Kalapaikat jaettiin ensin huutokaupalla ja sitten torpparien omistukseen siirtyneinä omina vesialueina. Kartanon haltuun jääneiden kalavesien käytössä jatkettiin huutokauppaperiaatetta. Niihin osallistui muutama Makholman kalastajakin.

Kuuminaisten kartanon torppareista ainakin Katiskalahdet käyttivät Räyhän vesialueiden kala-apajia ja itsenäistyttyään myös yöpyivät Räyhän kalamajoissa Makholman ja Viasveden kalastajien rinnalla. Näin kertoo Katiskalahden miniä Aune Katiskalahti muistelmissaan (Soukki 2005, s. 168).

Makholman kalastajat eivät yleensä ole omistaneet kalapaikkojaan. Kalastajayhteisössä oli kuitenkin kirjoittamattomat lait, jotka antoivat etuoikeuden tiettyihin kaikkien tuntemiin apajapaikkoihin joillekin yhteisön jäsenille. Usein tämä näkyy paikan nimessä. Yleensä on kyse ollut käytännön kilpailusta ja ensin ehditjän tai hyvän aavistajan oikeudesta. Myöhemmin aikoina voimaperäisemmin käytetyt valtion vesialueiden apajat on jaettu lupamenettelyllä tai vuokraamalla. Uuden Selkämeren kansallispuiston vesialueella kaikki ammattikalastajien lupa-alueet ovat avautuneet vanhaan keskinäiseen kilpailuun johtuen kansallispuistolain ammattikalastusta tukevasta säännöstöstä.

Aiemmin ja vielä 1960-luvulla kalastus oli hidasliikkeistä ja pienimuotoista. Kalastajat tarvitsivat tukikohtia, joissa yöpyä, pitää säätä sekä huoltaa ja parannella pyydyksiään. Sitä tarvetta palvelivat 1930-luvulta alkaen kyhätyt Rähien kalamajat ja jo 1920-luvulla rakennettu kalastajien yhteinen Säpin Karinokan Haminan kalamajakämpä.

Kalamajakäytäntö muuttui 1970-luvulla. Majoista tuli vapaa-ajan kalastajien levähdyspaikkoja ja vesilintujen metsästäjien sääsuojia. Lopulta Merenkulkuhallitus antoi määräyksen purkaa vapaa-ajan käytössä olleet ja ilman ammattikalastajien lupia käytetyt majat ja parakit Iso-Räyhän luodolta. Pääosa majoista hävitettiin. Vain Unto Salmisen entinen kalamaja, joka sijaitsee Iso-Räyhän pohjoispäässä, jäi jäljelle parin muun

heikkokuntoisemman parakin kanssa. Idän-Räyhän luodolle jäi Yrjö Willmannin 1940-luvun puolivälissä rakentama pieni kalamaja muistomerkiksi kadonneesta kalastajakulttuurista.

Näiden kahden kalamajan rakentajia ja Räyhän majojen käytön vaiheita käsitellään tämän raportin liitteinä olevissa kahdessa vielä elossa olevan vanhan kalastajan haastattelussa. Unto Salminen kertoo Iso-Räyhän majastaan, jonka omistusoikeuden hän lopulta luovutti valtiolle eli nykyisin kansallispuistoa hallinnoivalle Metsähallitukselle. Erkki Männistö sai Idän-Räyhän kalamajan käyttöoikeuden sen alkuperäiseltä omistajalta ja rakentajalta Yrjö Willmannilta. Erkin käyttöoikeus perustui suupuheeseen ja menetti merkityksensä, kun hän luopui ammattikalastuksesta. Idän-Räyhän kalamajan omistus on nykyisin siirtynyt Metsähallitukselle.

Erkki Männistö toimi 1940-luvun lopussa ja 1950-luvun alkupuolella Yrjö Willmannin apu- ja luottomiehenä kalastuksessa. Heidän molempien Rantapuarit eli verkkovajat ovat vieläkin Makholman rannassa Kotokarilla rinnakkain. He käyttivät yhteistä Kotokarin Mөлjää eli venelaituria kalastusveneilleen. Yrjö Willmannin (s. 28.4.1906, k. 20.8.1975) kuoleman jälkeen Erkki Männistö kalasti edelleen Räyhien vesillä yhdessä vaimonsa veljen Aarre Vaistomaan kanssa, ja piti satunnaisena tukikohtanaan Idän-Räyhän majaa. Kalamajan tarve väheni jo aiemmin, kun Erkki M. siirtyi 1950-luvun lopulla rakennustöihin Poriin. Sen jälkeen maja on ollut avoinna vapaa-ajan kalastajien ja vesilintujen metsästäjien satunnaisessa käytössä ja vähitellen rappeutunut käyttökelvottomaksi, mutta edelleen muuratulla sokkelilla runkokehikkona paikallaan seisten. Majan ulkopuolinen peruskorjaus 2014 pelasti Idän-Räyhän majan tulevien sukupolvien ihmeteltäväksi menneiden aikojen kalastajien muistomerkkinä. Majan omistaa nykyisin kansallispuiston hoitajana toimiva Metsähallitus.

Makholman kylä oli Räyhän ympärillä olevan matalan meren kalastajien ensisijainen lähtöalue. Makholman Kulmakunnan tarina on paljolta muutaman kalastaja-pienviljelijäsuvun tarinaa. Makholman sukuselvityksiä ovat tehneet mm. Leena Sammallahti Sarka-julkaisussa 1998 ja Silvanin sukuseura (Kaanaa 2008) ja Viasveden kyläyhdistys (Wahlroos 1999). Myös Kuuminaisten (Soukki 2005) ja Preiviikin (Lääperi 2009) kylähistoriikit sivuavat Makholman Kulmakuntaa. Niistä selviää erittäin kiintoisia taustatietoja kalastajien asuinpiiristä ja mantereen paikannimien kehittymisestä. Makholman kalastajien ja asukkaiden paikannimiperinnöstä antaa Asta Saarisen nimestystyö vuodelta 1976 erinomaisen läpileikkauksen niin mereltä kuin maaltakin. Preiviikin, Kuuminaisten ja Viasveden kylähistoriikkien kertomukset kylien kalastusperinteestä osoittavat, että niiden ja Makholman kalastajien käyttämä sanasto on lähes identtinen.

Makholmassa on vuosien kuluessa ollut kesäasukkaina porilaisia, jotka ovat kirjoittaneet muistelmiaan noilta menneiltä ajoilta. Muistelmissa tulee esiin hausalla tavalla paikallisten ja vieraiden keskinäisiä suhteita arjen tapahtumissa. Mainio esimerkki näistä kesävieraiden muistelmista on prof. Karl-Gustav Sandelinin kertomus, joka on arkistoitu Satakunnan Museon kokoelmiin (Sandelin 2000). Hän toteaa että ”ne (muistelmat) antanevat vähän lisävalaistusta siihen, miten joku yksityishenkilö koki Makholman elämän joitakin

vuosikymmeniä sitten, jolloin vanha elämäntyyli vielä oli vallalla, jonka keskeiset elementit olivat aika pienten tilojen maanviljely, karjanhoito ja kalastus”. Kalastukseen liittyvät eri henkilöiden aiemmat muistelmät saavat paikkansa tähän raporttiin myöhemmin tehtävissä täydennysosissa, jotka eivät enää ole SeLuku-hankkeen suoritteita. Prof. Sandelinin perustelu lasten Makholma -kesiin ansaitsee kuitenkin paikkansa tässäkin: ” Mailla oleskeluhan merkitsi, että lapset saisivat maitoa ja voita ja vaikkapa silakkaa”.

Tässä SeLuKu-hankkeen osahankkeessa tehty kolmas haastattelu luotaa noita kalastajien tausta-alueen ihmisten tuntoja. Haastateltava postimies Teuvo Rajasammal on sukua Makholman edesmenneelle suurtietäjälle, kalastaja Julle Rajasammalelle (aiemmin Randén), jota kutsuttiin aikanaan lempinimellä Makholman Tuffa. Teuvo R. oli nuoruusvuosinaan apumiehenä tätinsä Kaisa Randénin kalareissuilla ja myös isänsä pyyntiapajilla toimien ’pullurina’ eli verkon kohopaulan laskijana.

Merellä liikkuvan kalastajan ja maalla puuhailevan kotiväen näkökulma kalastukseen, sen merkityksellisiin detaljeihin, säähän, työväliseisiin jne. on erilainen. Tuo maan ja meren kansan keskinäinen jännite nousee esiin monissa rajapinnan ongelmassa kuten sataman järjestelyssä, kulkureittien nimityksissä ja väylien merkitsemisissä. Aiemmin vilkas ja avoimesti yleisessä käytössä ollut Makholman Kalaranta on nyt hiljainen, puomein suljettu ja varoituskyltein eristetty yksityinen venepaikkakeskittymä. Tähän on jouduttu osin varoitoimenpiteenä nykyajan ikäville lieveilmiöille kuten vahingonteolle ja varkauksille.

Makholman Kulmakunnan ja merenrannikon maineikas menneisyys ei jää pelkkiin nykyisten kalamiesten juttuihin. Yksi kaikkien aikojen suurimmista kalajutuista on Makholmasta löydetty sinivalaan jäännökset. Erkki Männistö muisti vielä henkilön ja paikankin, josta nuo sinivalaan nikamat oli löydetty. Satakunnan Museon arkistosta löytyi lehtileikkeitä, jotka osoittivat tarinan todenperäiseksi ja tutkimuksiin perustuvaksi. Siis merestä nousseesta Makholman niitystä oli syksyllä 1942 löydetty pari isoa nikaman näköistä möhkälettä niityn ojituksen yhteydessä. Ne oli lähetetty Kööpenhaminan Eläinmuseoon jatkotutkimuksiin, jotka paljastivat, että kyseessä oli vanha sinivalaan nikama. Kukaan ei osannut sanoa, milloin ja miten tuo nikama olisi mutaniittyyn päätenyt. Suomen suurin kalajuttu oli kuitenkin valmis ja paikantui Makholmaan, sen merestä nousseeseen mutarantaan.

Kalastajien saaliskalojen muuttuminen kuluneen 70-vuoden aikana on silmiinpistävä. Kalastajat pyydystivät 1940-50-luvuilla vielä vimpaa, simpua ja säynävää. Itämeren suolapulssin jälkeen pyydystettiin turskaa. Pyydysten muuttuminen puuvillalankaverkoista nailonverkoiksi ja kalastustapojen muuttuminen johtivat myös saaliskalojen muutokseen. Silakka ja siika saivat valtaroolin ja lohi nousi myös merkittäväksi saaliskalaksi. Vanhat kalastajat muistelevat kuitenkin suu hymyssä vieläkin muutamia mahtisaaliitaan, jolloin torille tuli asiaa ja koko lähiseudun kalamiehet tulivat jahtaamaan sitä jonkun paikallistamaa isoa kalaparvea.

Irma Leppänen teki 65 vuotta sitten valtaisan työn kerätessään Makholman murreutkimukseen laajan aineiston kalastajien käyttämistä sanoista ja sanonnoista. Tuo Makholman kalastajan sanakirjan aihio sisältää melkoisen annoksen jo nykyisin unohdettua kulttuuriperintöä. Kalastajan työvälineet, veneet, sääilmiöt, kalalajit ja muut kalastajan arkipäivän sanonnat murreversioineen ja etymologisine taustoineen on Leppäsen työssä saatu talteen siten, että tuolla aineistolla on edelleen vankka käyttöarvo.

Sekä Asta Saarisen 1970-luvun puolivälissä tekemä paikannimikartoitus että Irma Leppäsen Makholman kalastajan sanastokartoitus ovat esimerkkejä siitä, miten kalastajakulttuurin taltiointi voi antaa arvokasta sisältöä tämän päivän luonnonkäyttäjälle. Niistä löytyy materiaalia myös kansallispuiston ympäristökasvatustyön kehittämiseksi ja kalastusmatkailun tuotekehittäjille.

Eräänä tällaisena saariston retkeilykäyttöä tukevana palveluna tässä osahankkeessa kokeiltiin mobiilikäyttöisen paikannimikartan valmistusta. Kartta tehtiin GoogleMaps karttasovelluksella Säpin ja Makholman lähialueen kalastukseen liittyvistä paikannimistä siltä alueelta, johon Makholman kalastajat verkkonsa laskivat. Kartta ja kohteen selostelaatikko esittää sekä paikan murrenimen että sen yleiskielisen version ja antaa lisätietoa myös paikan kalastuskäytöstä ja tarinataustasta. Kohdeselostukseen voidaan liittää myös valokuvia.

Makholman ja Säpin kalastajan kartta on tällä hetkellä pilot-versio, jota tarkennetaan ja täydennetään siinä tahdissa, kun korjattavaa ja täydennettävää löytyy. Kartassa on käytetty pohjana Asta Saarisen paikannimi-karttaa, jota on täydennetty mm. Lasse Wahlroosin Säppi-kirjan karttatiedoilla ja Leena Sammallahden arkiston haastattelutiedoilla (Satakunnan Museon arkisto). Työasemalla ja mobiililaitteella avautuvan kartan Säpin-Makholman kalastajien paikannimistä löydät täältä:

<https://www.google.com/maps/d/edit?mid=zoa2E8oITAuQ.k1Jo0syPZzuk>

Tulevaisuudessa olisi hauska nähdä eri paikkakuntien sanakirjan yhdistettynä Selkämeren sanakirjaksi, jossa näkisimme samaa tarkoittavan sanan eri murreversiot vaikkapa Uudenkaupungin, Rauman, Eurajoen, Luvian, Porin ja Merikarvian kalastajien versioina. Selkämeren sanakirja voisi olla seuraavan, koko kansallispuistorannikkoa koskevan kehittämishankkeen teemana.

Kalastaja on eräänlainen sankarihahmo suomalaisessa luonnonkäyttökulttuurissa. Hän lähtee merelle, kun kalamiehen vainu niin vaatii. Hän taistelee meren olosuhteita vastaan ja hankkii sieltä leipänsä perheelleen. Hänen elämänsä on äärimmäisen askeettista, yksinäistä ja henkisesti ja fyysisesti vaativaa. Oikea kalastaja on monen itseään etsivän kaupunkilaisen haaveiden romanttinen roolimalli, ei välttämättä täysin todellinen, mutta ihanteiden kiteytymä omalla karulla tavallaan. Kalastaja on vapauden symboli, mutta samalla ratkaisevasti luonnon armoilla oleva selviytyjä.

Räyhän saaret ja niiden kalastajayhteisö ovat tästä hyviä esimerkkejä. Räyhän erakko, myös 'Räyhä Kalleks' (Willman 1997) tai 'Vakkeri Kalleks' (Lääperi 2009) kutsuttu Kalle Willman

rakens Iso-Räyhän saarelle pienen ”mutterimajan”, jossa hän asusti monta kesää ja joskus talvellakin. Kallen kerrotaan keksineen 1920-luvulla ’piseffiverkon’ (Leppänen 1950), jota sitten käytettiin ’laskuriverkkona’ matalan meren siian ja ahvenen kalastuksessa. Räyhän setä hukkui luodon rantavesiin 1920-luvun puolivälissä, mutta hänen tarinansa elää edelleen makholmalaisten muistissa. Paljon myöhemmin, vuonna 1938, kalastajat Uno Grönlund ja livari Lehtinen rakensivat seuraavan kalamajan Iso-Räyhään (Willman 1997). Lisää kalamajoja Iso-Räyhään rakennettiin 1950-60-luvuilla, kaikkiaan eri arvioiden mukaan 12-15 majaa ja parakkia.

Kuva 1. Kalastusveneet tervattiin kahdesti vuodessa Makholman Kalarannassa. Veneentekijä ja kalastaja Vihtori Jokinen tervaa kuvassa rysäpaattiaan Makholman Kalarannassa. Taustalla näkyvä ”Mutterimaja” on tuotu 1940-luvulla kuvan ottamisen aikaan Kalarantaan Iso-Räyhän saaresta. Sen kerrotaan olleen 1920-luvulla Räyhässä erakkona asustaneen ja kalastaneen ’Räyhän Kallen’ tukikohtana (<Unto Salminen/Leena Sammallahti). Mutterimaja oli ensimmäinen Räyhän kalamaja noin 100-vuotta sitten. Kuva: Satakunnan Museon arkisto, Leena Sammallahten kokoelma. Reprokuvaus: Pentti Pere 1997.

Kalastus oli intohimo joka ylitti kaikki muut. Vakkeri Kallen, joka ei koskaan kerinnyt naimisiin, sanomaksi luetaan tämäkin miete: ”Kyl se o sillail nii et ei kesäl kerkii eikä talvel tarkene ja syksyin kevväin o ne säitte riitteet” (Lääperi toim. 2009, s. 100). Seutukunnan luovimmat ja arvostetuimmat kalastajat tekivät Räyhiin tukikohtansa heti kun vain pystyivät.

Nämä ovat niitä kulttuurisia muistomerkkejä, joista olemme keränneet energiaa tämänkin raportin tekemiselle puhtaasti talkoovoimin.

Tämän osahankkeen toteutukseen ovat osallistuneet seuraavat henkilöt:

Lasse Lovén: Osahankkeen koordinoija, raportin kirjoitus, Erkki Männistön ja Unto Salmisen haastattelut ja äänitys, Teuvo Rajasammalen haastattelun murreversion kirjoitus nauhoituksesta, Säpin ja Makholman kalastajien paikannimikartan valmistus, Makholman kalastajan sanakirjan toimitus, Satakunnan Museon Makholma-aineiston inventaari, raportin kuvitus.

Jan Eerala: Raportin kuvitus, Teuvo Rajasammalen ja Unto Salmisen haastattelut ja äänitys, Makholman paikallistuntemus.

Pia Söderlund ja Jussi Pirnes: Teuvo Rajasammalen haastattelu.

Tanja ja Altti Keskilohko: Männistön Rantapuarin esineistön esittely, paikallistuntemus ja Erkki Männistön muistitietojen tarkistus.

Lähteet:

Kaanaa Soili (toim.). 2008. Silvanin sukukirja. Silvanin Sukuseura ry. Saarijärven Offset Oy. Saarijärvi. 168 sivua.

Leppänen Irma. 1950. Porin mlk:n Makholman kylän kalastus ja siihen liittyvä sanasto. Laudatur-työ Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksella. 113 sivua + 2 karttaa.

Lääperi Onerva (toim.). 2009. Preiviiki, meren alta kyläksi. Preiviikin Kiinteistöyhdistys ry. Ai-Ri Offset Ky, Pori. 419 sivua.

Saarinen Asta. 1976. Makholma-Säppi; maailman navan paikannimiopas. Nimestystyö cum-laude opintoja varten. Turun yliopisto, suomen kielen laitos. Moniste. 14 sivua + 264 sanalippua + kolme karttaa.

Sammallahti Leena. 1998. Makholma, kulmakunta kolmen kylän rajalla. Satakunnan Museon vuosikirja Sarka 1998. Kehityksen kirjapaino, Pori. Sivut 20-51.

Sandelin Karl-Gustav. 2000. Satunnaisia muistoja Makholman kulmalta. Moniste. 12 sivua.

Soukki Niilo. 2005. Merestä nousi Kuuminaisten niemi. Kuuminaisten kotiseutuyhdistys ry. Kirjapaino kehitys Oy, Pori. 224 sivua.

Wahlroos Lasse. 1999. Viasveden kyläkirja. Viasveden kiinteistöyhdistys ry. Kehityksen kirjapaino. Pori. 248 sivua.

Wahlroos Lasse. 2008. Säppi - Selkämeren loisto. Kehitys Oy, Pori. 151 sivua.

Willman Jukka. 1997. Makholman kylän historia 1850-1980, käsikirjoitus. Satakunnan Museon arkisto. 40 sivua.

Haastattelut

Männistö Erkki. 2014-2015. Porissa. Haastattelija: Lasse Lovén. Muistio ja ääninauha.

Rajasammal Teuvo. 2015. Makholmassa. haastattelijat: Jan Eerala, Pia Söderlund ja Jussi Pirnes. Muistio ja ääninauha.

Salminen Unto. 2015. Makholmassa. Haastattelijat: Lasse Lovén ja Jan Eerala. Muistio ja ääninauha.

Sammallahti Leena. 1997. Kalastajien haastattelut Makholmassa. Satakunnan Museon arkisto.

Kartat: Paikannimet esitetään GoogleMap -kartalla public-tiedostossa

”Säppi-Viasvedenlahti paikannimet” -

<https://www.google.com/maps/d/edit?mid=zoa2E8oTAuQ.k1Jo0syPZzuk>,

josta niitä voi tarkastella työasemalla ja mobiililaitteella. Kartan voi myös tulostaa omalla tulostimella. Kartassa on pohjana karkea yleiskartta ja satelliittikuva. Kartan paikannukset esitetään kahdella erillisellä tasolla ”Säppi” ja ”Viasvedenlahti”. Paikannimet on esitetty Makholman kalastajan kielellä ja lisätieto-lokerossa yleiskielellä. Monista nimistä on myös taustaselvitys, jos sellainen on tiedossa. Kartan käyttäjällä on mahdollisuus antaa palautetta löytämistään epäselvyyksistä tai puutteita sähköpostilla info@selkamerenystavat.fi. Karttaa päivitetään tarpeen mukaan.